

УДК 631.4:378.4(477.74-21)"1851/2018"

ҐРУНТОЗНАВСТВО В ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Валентина Тригуб, Ярослав Біланчин, Наталія Попельницька

*Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова,
вул. Дворянська, 2, 65082, м. Одеса, Україна,
e-mail: grunt.ggf@onu.edu.ua*

Узагальнено архівні матеріали та друківані праці стосовно становлення і розвитку ґрунтознавчих досліджень в Одеському університеті. Висвітлено основні наукові напрями ґрунтознавчих досліджень та здобутки освітньої і науково-дослідницької діяльності вченими університету від зародження до сьогодення. Розглянуто внесок І. Полімпсестова, Д. Абашева, А. Бичихіна, С. Щусєва, О. Набоких, Г. Танфільєва у розвиток ґрунтознавства як самостійної науки. Висвітлено роль наукових досліджень кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів під керівництвом І. Гоголева. Здійснено аналіз ландшафтно-геохімічного, ґрунтово-картографічного, морфолого-генетичного, ґрунтово-екологічного та ґрунтово-моніторингового напрямів досліджень, проведених під керівництвом професора І. Гоголева, а також ґрунтово-ерозійного напрямку під керівництвом доцента С. Бракіна і професора Г. Швєбса. Охарактеризовано сучасні напрями досліджень кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів. Поряд із вже розвиненими напрямками досліджень – ґрунтово-меліоративним, морфолого-генетичним, ґрунтово-картографічним, ландшафтно-геохімічним, ґрунтово-екологічним та моніторинговими дослідженнями, успішно розвиваються і нові напрями – екофілософський, історичний, медико-географічний, дослідження ініціального і чорноземного ґрунтоутворення та ландшафтно-геохімічних особливостей території острова Зміїний та узбереж лиманів, ґрунтів і земель міських і приміських територій. За результатами виконаних досліджень встановлено теоретичне і практичне значення для сучасного наукового ґрунтознавства.

Ключові слова: Одеський університет, ґрунтознавчі дослідження, наукові і освітні здобутки.

Незважаючи на 152-річну історію Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова, систематизованих матеріалів щодо розвитку ґрунтознавчих досліджень в його стінах не існує. Наявна інформація, викладена в окремих працях, монографіях, публікаціях, замітках, є фрагментарною і не дає чіткого уявлення про розвиток і формування ґрунтознавчих досліджень, наукові та освітні здобутки вчених університету. Тому актуальним є проведення ретельного аналізу наявних літературних і архівних джерел щодо становлення та розвитку ґрунтознавчих досліджень в Одеському

університеті від його зародження до сьогодення. Об'єктом вивчення є ґрунтознавчі дослідження, предметом – основні напрями наукових досліджень та досягнення провідних учених університету з вивчення ґрунтів і їх властивостей. Мета статті полягає у проведенні історико-географічного аналізу та систематизації наукових праць щодо становлення і розвитку ґрунтознавчих досліджень, висвітленні основних здобутків освітньої і науково-дослідницької діяльності в Одеському університеті від зародження до сьогодення.

Для написання статті використано літературні та архівні матеріали, а також окремі напрацювання сучасних науковців з історії становлення і розвитку ґрунтознавчих досліджень, освітньої та науково-дослідницької діяльності вчених з часу заснування Одеського (Новоросійського) університету по теперішній час (С. Щусева, І. Палімпсестова, А. Бичихіна, Д. Абашева, О. Набоких, Г. Танфільєва, С. Бракіна, Ю. Амброз, І. Гоголева, Біланчина, С. Позняка, Є. Красехи, В. Михайлюка, В. Тригуб, Н. Попельницької та інших). Зазначені матеріали дали змогу провести ретельний аналіз і систематизувати історичні аспекти становлення та розвитку ґрунтознавчих досліджень як в університеті загалом, так і на кафедрі ґрунтознавства і географії ґрунтів зокрема, виокремити й охарактеризувати сучасні напрями досліджень кафедри.

Основними методами дослідження були історико-географічний, порівняльно-географічний, методи аналізу і систематизації джерел.

Одеський (колишній Новоросійський) університет, створений на базі Рішельєвського ліцею, який з дня свого заснування став центральною установою науково-дослідної діяльності та місцем підготовки висококваліфікованих фахівців різних напрямів підготовки, має вагомий внесок у науку і в області ґрунтознавчої науки та практики. Вперше викладання основ сільськогосподарських наук і вивчення ґрунтів як основного засобу сільсько- і лісгосподарського використання в Рішельєвському ліцеї започаткував 1851 року Іван Устинович Палімпсестов. В ліцеї вчений читав курси агрономії і лісівництва, виконував обов'язки секретаря Одеського Імператорського товариства сільського господарства [4]. Після реорганізації ліцею в університет його призначили професором та завідувачем кафедри агрономії і лісівництва. Тоді ж заснували агрономічний кабінет з лабораторією, де викладали курс агрономічної хімії. Ґрунтознавство вивчали у складі сільськогосподарських дисциплін [7]. Наукові праці І. Палімпсестова “Вступительная беседа о сельском хозяйстве Новороссийского края”, “Сборник статей о сельском хозяйстве юга России” та інші мали велике наукове і практичне значення та слугували посібником для місцевих землевласників щодо покращення ведення сільського господарства [13].

Значний внесок у розвиток агрономії та сільського господарства кінця ХІХ сторіччя належить хіміку й агроному Дмитру Миколайовичу Абашеву, який читав курс агрономічної хімії, в якому висвітлювали особливості колообігу речовин у землеробстві та заходи впливу на процеси, що відбуваються у ґрунті і рослинах та сприяють підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Серед інших досліджень науковця – можливість розведення лісів у степу, методики досліджень ґрунтових зразків, про що свідчать його публікації у періодичних виданнях “Записка

по вопросу о разведении лесов в степной части Новороссийского края”, “Заметка о механическом анализе почвы” та інші [13].

Розвиток детальних ґрунтових досліджень в Одеському (Новоросійському) університеті започатковано в 90-х роках XIX ст. приват-доцентом Афанасієм Олексійовичем Бичихіним, який досліджував вплив вітрової ерозії на родючість ґрунтів, залежність потужності ґрунтового покриву від висоти місцевості та інших чинників. Учений доводив необхідність викладання ґрунтознавства як самостійної навчальної дисципліни як для біологів і фахівців-аграріїв, так і для географів. Він наголошував: “... знакомство съ почвоведіем в полном объеме и содержаніи, претендующимъ не безъ основанія на самостоятельную научную дисциплину, кругъ естествознанія въ университетскомъ преподаваніи расширяется, такъ какъ геологія съ этой точки зренія почти не разсматриваетъ поверхностные слои коры земной...” [9, с. 27]. Вже у 1903–1904 академічному році вперше в навчальних планах природничого відділення університету з’явився самостійний курс “Прикладное почвоведение”, який викладав А. Бичихін.

Велике значення для розвитку ґрунтознавства в університеті мали праці агронома С. Щусева, який в одній зі своїх статей наголосив на необхідності відкриття кафедри ґрунтознавства: “Съ возникновеніемъ у нас науки о почве, какъ самостоятельной дисциплины въ свое время еще проф. В. В. Докучаевымъ возбуждался вопросъ объ открытіи отдельныхъ кафедръ почвоведенія при университетахъ. Вопросъ этотъ остался открытымъ и по сіе время, а между темъ его следовало бы поставить теперь на очередь...” [16, с. 219].

Новий етап у розвитку ґрунтознавства і ґрунтових досліджень, як у Новоросійському університеті, так і на території нинішнього півдня України загалом, розпочався на початку XX ст. і пов’язаний з іменами вчених, які стали послідовниками В. Докучаєва – Олександром Гнатовичем Набоких та Гаврилом Івановичем Танфільєвим [1].

До Одеси О. Набоких приїхав 1905 року. Впродовж 1905–1906 рр. під його керівництвом виконані перші широкомасштабні дослідження ґрунтів півдня України. Початок вивчення ґрунтів та їх особливостей пов’язаний зі становленням ґрунтознавства як самостійного навчального предмета в університеті. Викладання цієї дисципліни, за словами вченого, ускладнювалось відсутністю наочності, яка б допомагала слухачам лекцій краще зрозуміти навчальний матеріал. Саме ця обставина змусила Олександра Гнатовича розпочати збір ґрунтових колекцій. Визначене дослідження незабаром розширилось, отож О. Набоких писав: “... нельзя ограничиться сборомъ учебной коллекции и беглымъ ознакомленіемъ с разнообразіемъ почв края, а требовалось детальное изученіе всехъ главнейшихъ видовъ местныхъ почвъ и ґрунтов, установленіе для нихъ классификаціи и районовъ распространенія определеннаго химическаго состава и сельскохозяйственнаго достоинства почвъ въ связи с ихъ наружными признаками и устройства общедоступнаго почвеннаго музея, где заинтересованные почвоведеніемъ лица могли бы ознакомиться съ основами этой науки...” [12, с. 5].

Упродовж 1906–1911 рр. під керівництвом О. Набоких обстежили ґрунти у всіх повітах Харківської, Київської, Херсонської, Бесарабської, Тираспольської і Подільської губерній, а загалом склали схематичну карту ґрунтів південного заходу

Росії на основі методу “ізогумусових смуг”, запропонованого ще В. Докучаєвим. Саме Олександр Гнатовичу належать методи глибокогрунтового дослідження та так званого “трифазного ґрунтового знімання”. Вчений опублікував низку праць з питань ґрунтоутворення, в яких розглядав сутність процесів вилугування, підзолювання та зв’язок морфології з хімізмом ґрунту. Він уперше вказав на ярусність лесової товщі та виокремив типи похованих ґрунтів. Протягом 1913–1916 рр. повторно виконали дослідження і картографування ґрунтів території Херсонської губернії та створили 10-верстну ґрунтову карту (1:41 700). В результаті проведених досліджень і зібраних ґрунтових колекцій було засновано ґрунтовий музей з офіційною назвою “Ґрунтовий Музей Імператорського Новоросійського Університету імені графа Павла Миколайовича Ігнат’єва” [13].

Серед значних наукових досягнень О. Набоких – заснування водно-режимної концепції ґрунтоутворення і профільно-генетичної концепції класифікації ґрунтів. На думку вченого, процеси, що зумовлюють утворення ґрунтових типів, визначаються балансом і циркуляцією вологи в поверхневих горизонтах вивітрювання. Олександр Гнатович обґрунтував виділення чотирьох основних груп водних режимів (1915), основою яких вважав характер циркуляції водного розчину. Він уперше розробив класифікацію чорноземів, за якою враховували тип водного режиму та динаміку карбонатів, а також довів, що основним ґрунтоутворювальним чинником чорноземів є рослинність, а регульований рослинністю водний режим визначає всі основні властивості чорноземів [11].

Водночас під керівництвом О. Набоких відомий вчений-грунтознавець О. Лебедев започаткував дослідження з гідрології та гідрофізики ґрунтів, розробив теорію утворення ґрунтових вод у результаті як інфільтрації атмосферної води, так і конденсації водяної пари.

Значний внесок у формування та розвиток вітчизняної природничо-географічної науки і досліджень південно-західних територій зробив Г. Танфільєв. У період реорганізації університету (1920–1928) він очолював науково-дослідну кафедру фізичної географії і геології Одеського інституту народної освіти. За матеріалами, зібраними О. Набоких, Гаврило Іванович 1924 року склав ґрунтову карту Одеської (колишньої Херсонської) губернії [13]. За матеріалами виконаних досліджень учений розробив фізико-географічне районування території сучасної Одеської області, окреслив 9 районів залежно від висоти над рівнем моря. Для визначення глибини залягання вуглекислого вапна він першим використав властивість скипання його від соляної кислоти, що дало змогу визначити глибину вилугування вапна. Вчений довів, що глибина скипання у степах збільшується у напрямі на захід і північ, відповідно до збільшення кількості опадів [2].

Незважаючи на те, що після реорганізації університету 1920 р. в Інститут народної освіти і аж до закінчення Другої світової війни центр дослідних робіт в галузі ґрунтознавства перемістився в Одеський сільськогосподарський інститут, у дослідженнях ґрунтів брали участь і географи Інституту народної освіти [7].

Завдяки кадровому потенціалу 1945 року в університеті вдалося створити геолого-ґрунтовий факультет, у межах якого заснували кабінет і

лабораторію ґрунтознавства (завідувачем підрозділів до 1967 р. був дослідник-ґрунтознавець доцент С. Бракін). Уже 1947 року, за ініціативи доктора геолого-мінералогічних наук, професора (згодом – завідувача кафедри) І. Плюсіна створили кафедру ґрунтознавства. За участі вченого досліджували генетичні типи геологічних відкладів, генезис ерозійних долин, а також заплавної ґрунтів та їх освоєння в межах Причорноморської низовини. На жаль, 1949 року кафедру закрили, а ґрунтово-географічні дослідження проводили лише в рамках кабінету і лабораторії ґрунтознавства.

Упродовж 50–60-х років значних успіхів у великомасштабних дослідженнях ґрунтів досяг колектив фахівців-ґрунтознавців під керівництвом доцента С. Бракіна (П. Челядник, В. Гурієнко, Ю. Амброз, Б. Тютюнник, Н. Коновалова та ін.). Крім загальноприйнятих ґрунтознавчих досліджень, вивчали ерозійні процеси та їх вплив на якість земель. Програмою досліджень передбачали вивчення впливу фізико-географічних умов, ґрунтового покриву та господарської освоєності на розвиток ерозійних процесів, уточнення меж ґрунтів з різним ступенем змиву, удосконалення методики ґрунтово-ерозійних досліджень [8]. Упродовж 1954–1957 рр. науковці університету виконали великомасштабні дослідження ґрунтів Одеської області (зокрема, басейну р. Кучурган), склали ґрунтово-ерозійні карти й обґрунтували заходи боротьби з ерозією (Н. Коновалова, Г. Швєбс, Ф. Скаб, П. Челядник, В. Пижов, М. Краковський, Б. Тютюнник, Н. Вардіашвілі та інші вчені). Матеріали досліджень узагальнено в колективній монографії “Захист ґрунтів від ерозії”. Загалом під керівництвом С. Бракіна обстежили ґрунти України і Казахстану загальною площею близько 600 тис. га [4].

Наступний період розвитку ґрунтово-географічних досліджень в університеті пов’язаний з іменем видатного вченого-ґрунтознавця, доктора сільськогосподарських наук, професора Івана Миколайовича Гоголева. За його ініціативи та активності 1967 року на геолого-географічному факультеті відкрили кафедру ґрунтознавства і географії ґрунтів. Кафедра заснована на базі факультетської лабораторії ґрунтознавства і науково-дослідної групи ґрунтознавства та ерозії ґрунтів та кабінету геодезії, топографії і картографії. В межах діяльності кафедри започаткували декілька напрямів наукової діяльності, які успішно розвивають і сьогодні. Серед них – морфолого-генетичний, ґрунтово-меліоративний, ландшафтно-геохімічний, ґрунтово-картографічний, ґрунтово-ерозійний, ґрунтово-екологічний та історичний.

Під керівництвом І. Гоголева виконано дослідження ґрунтів та ґрунтового покриву на площі понад 6 млн га в межах Півдня України, Красноярського краю та Магаданської, Іркутської і Читинської областей Російської Федерації, Північного і Центрального Казахстану (І. Гоголев, І. Волошин, Є. Красеха, Б. Тютюнник, Б. Турус, Н. Тюремїна, В. Подковиркін, В. Нетребов, Я. Біланчин, С. Позняк, Л. Титаренко та багато інших). У результаті виконаних досліджень охарактеризовано ґрунтовий покрив, побудовано моделі структур ґрунтового покриву та здійснено їх класифікацію, розроблено ґрунтове районування і типологію земель. Удосконалено методику ґрунтово-географічних досліджень, складено великомасштабні ґрунтові карти, карти агровиробничих груп ґрунтів і забезпеченості їх елементами

живлення рослин, розроблено рекомендації щодо використання земель, охорони та підвищення родючості ґрунтів [10].

Визначальним науково-практичним напрямом досліджень кафедри та створеної 1971 року ПНДЛ-4 стає ґрунтово-меліоративний, у межах якого вивчали вплив зрошення водами різної іригаційної якості на речовинно-хімічний склад, властивості і продуктивність ґрунтів зони зрошення півдня України. Основне завдання досліджень – вивчення сучасних ґрунтоутворювальних і ландшафтно-геохімічних процесів у чорноземах і темно-каштанових ґрунтах в умовах зрошення та дренажу [6]. Виконали дослідження впливу зрошення низькомінералізованими водами рік Дунаю, Дніпра, Дністра і Південного Бугу та вод підвищеної мінералізації озер-водосховищ Сасик, Китай і Ялпуг на властивості і продуктивність ґрунтів, а також використання стічних вод міст Причорномор'я на властивості і речовинний склад чорноземів (І. Гоголев, І. Волошин, Р. Баєр, Я. Біланчин, С. Позняк, Є. Красєха, Б. Турус, Г. Сухорукова, Ю. Михальченко, В. Мурсанов, П. Жанталай, М. Тортик, В. Тригуб та багато інших) [3]. Вперше результати наукових досліджень і досвіду ведення зрошувального землеробства на Одещині впродовж 1965–1990 рр. висвітлено в колективній монографії “Орошение на Одещине. Почвенно-экологические и агротехнические аспекты” (наукові редактори І. Гоголев і В. Друзяк). Охарактеризовано зміну природно-меліоративних умов і ґрунтів в умовах зрошення водами різної іригаційної якості. За результатами багаторічних досліджень обґрунтовано рекомендації щодо запобігання негативних змін ґрунтово-меліоративної ситуації на зрошуваних землях і ліквідації їх наслідків та систему заходів з охорони ґрунтів і підвищення їх родючості.

Науковцями кафедри сумісно із фахівцями геолого- і гідротехнічно-меліоративної служби країни 1989 року підготована і опублікована цього ж року методика організації і ведення моніторингу та оцінки стану чорноземів масивів зрошення. За ініціативи І. Гоголева, починаючи з 1991 року, започатковані роботи з організації моніторингу ґрунтів зони зрошення, протягом 1994–1995 рр. закладено мережу стаціонарних ділянок довгострокових (до 100 років) ґрунтово-екологічних спостережень.

Наукові ідеї професора І. Гоголева продовжує доцент Я. Біланчин, який з 1995 р. очолює кафедру ґрунтознавства і географії ґрунтів. Під керівництвом Ярослава Михайловича обґрунтовано концептуально-методичні засади моніторингу та оцінки сучасного агро-меліоративно-ресурсного стану ґрунтів масивів зрошення, в тім числі в умовах припинення поливу, розроблено і вдосконалено основи агро-екологічної концепції зрошення чорноземів та екологічно безпечного землеробства в сучасних господарсько-меліоративних умовах. Результати багаторічних ґрунтово-моніторингових досліджень із залученням матеріалів попередніх років висвітлено у монографії “Чорноземи масивів зрошення Одещини” авторського колективу науковців кафедри і ПНДЛ-4 та фахівців гідргеолого-меліоративної служби (Я. Біланчин, Є. Красєха, О. Цуркан, П. Жанталай, М. Тортик, В. Тригуб, А. Буяновський, Г. Сухорукова, Л. Гошуренко, М. Яроменко, А. Кугут, О. Медведєв, Н. Ясинська) [6].

Розвиток зрошувальних меліорацій зумовив низку негативних наслідків, основними з яких є зміна умов ландшафтно-геохімічного середовища, складу і властивостей ґрунтів зони зрошення, вивченням яких займаються науковці кафедри та ПНДЛ-4 в межах

ландшафтно-геохімічного напрямку. Дослідженнями вчених встановлено сутність і тенденції ландшафтно-геохімічних і ґрунтоутворювальних процесів у чорноземах при зрошенні та в умовах припинення його зростання за 20 років (І. Гоголев, І. Волошин, С. Позняк, Я. Біланчин, Ф. Лісецький та інші). Вдосконалено теоретико-методичні основи існуючої моделі розвитку сучасних ландшафтно-геохімічних і ґрунтоутворювальних процесів у чорноземах масивів зрошення для умов інтенсивного і екстенсивного землекористування [5].

Важливим напрямом досліджень кафедри є *ґрунтово-картографічний*, що передбачає обстеження і картографування ґрунтів, проведення ґрунтово-географічного районування та оцінки стану ґрунтів і земель. Серед робіт цього напрямку останніх років – картографування ґрунтів і ґрунтового покриву острова Зміїний (Я. Біланчин, П. Жанталай, М. Тортик, А. Буяновський, І. Леонідова). Зокрема, 2009 року вперше створена ґрунтова карта острова Зміїний масштабу 1:2000. За оцінкою стану ґрунтів виокремлено чотири градації залежно від ступеня їх антропогенної змінності і перетвореності. Розроблено рекомендації щодо організації раціонального природокористування, які забезпечуватимуть збереження унікальної степової природи і ґрунтів острова. Упродовж 2012–2014 р. р. виконано роботи з дослідження і картографування ґрунтового покриву Нижньодністерського національного природного парку (Я. Біланчин, В. Медінець, Є. Газетов, К. Усачова), за результатами яких вперше створено ґрунтову карту території парку масштабу 1:50 000.

Зростання антропогенного тиску спричиняє поширення деградації ґрунтів. Серед негативних процесів найпоширенішою є ерозія ґрунтів. Дослідження ерозійних процесів мали і мають як теоретичне, так і практичне значення, що зумовило інтенсивний розвиток ще одного наукового напрямку – *ґрунтово-ерозійного*. Вивчення протиерозійної стійкості ґрунтів, стоку наносів, їх моделювання, прогноз, а також наукове обґрунтування раціонального використання ерозійно небезпечних земель стало одним з основних напрямів наукової діяльності Г. Швєбса, О. Світличного, С. Чорного, Ф. Лісецького та інших науковців кафедри фізичної географії і природокористування, з якою тісно співпрацювали ґрунтознавці. Найважливішими ґрунтово-ерозійними дослідженнями вчених залишаються: дослідження закономірностей і чинників формування ерозійних втрат ґрунту, їх математичне моделювання, а також розробка й удосконалення методів розрахунку і прогнозу їх характеристик; теоретичні дослідження з наукового обґрунтування раціонального використання ерозійно небезпечних земель. У сучасних умовах під керівництвом О. Світличного провадять дослідження ерозійних процесів на основі інформаційних та геоінформаційних технологій [14].

Важливого значення набуває *ґрунтово-екологічний напрям* досліджень. Актуальними стають дослідження забрудненості ґрунтів, у тім числі важкими металами і фтором, встановлення джерел їх надходження, вивчення негативних наслідків впливу на ґрунти, дослідження їх опірності (стійкості) і можливості самоочищення, дослідження вмісту фтору в системі “природне середовище–людина”. З’ясовано основні джерела надходження фтору в організм людини і встановлено кореляційну залежність між вмістом фтору в ґрунтах, природних водах (зокрема, у питних) та поширенням

стоматологічних захворювань серед населення (В. Тригуб). Акцентовано увагу на екологічній ситуації, що склалася у містах та на приміських територіях (Є. Красеха, Я. Біланчин, В. Тригуб, А. Буяновський, М. Адабовська, С. Бочевар).

Розуміння сучасного стану ґрунтознавчої науки і практики та перспектив подальшого розвитку можливе за умови знання еволюції наукової думки, глибокого і неупередженого вивчення минулого, що зумовило розвиток *історичного напрямку* наукових досліджень кафедри. Історичні аспекти становлення і розвитку ґрунтознавства та ґрунтово-географічних досліджень Півдні України знайшли відображення у працях Я. Біланчина, С. Позняка, Є. Красехи, В. Михайлюка, В. Тригуб, Н. Попельницької та ін. У дослідженнях науковців проаналізовано накопичений науково-практичний досвід, його вплив на сучасний розвиток ґрунтознавчої науки і досліджень.

За участі вчених кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів налагоджене міжнародне співробітництво з Берлінським технічним університетом (1994–1997 рр. – проф. І. Гоголев, доц. Я. Біланчин, доц. П. Жанталай, доц. А. Гоголев та ін.). Активною була співпраця в рамках міжнародних проектів IPTRID з досліджень у сфері зрошення і дренажу (1995–1998 рр. – проф. І. Гоголев, доц. А. Гоголев та ін.), Tacis “Озера Нижнього Дунаю” (2000–2002), “Технічна допомога у плануванні менеджменту басейну Нижнього Дністра” (2006–2007), проект ЄС “EnviroGRIDS” (2009–2012), проекту MAREAS “Чорноморський регіональний науково-дослідний центр вивчення та адаптації до глобальних змін (Black Sea Joint Regional Research Centre for Mitigation and Adaptation to the Global Changes Impact)” (2013).

Узагальнено результати багаторічних ґрунтових обстежень викладено в монографіях “Орошение на Одесшине. Почвенно-экологические и агротехнические аспекты” (1992), “Зрошувані землі Дунай-Дністровської зрошувальної системи: еволюція, екологія, моніторинг, охорона, родючість” (2001), “Острів Зміїний. Абіотичні характеристики” (2008), “Фтор у чорноземах Південного Заходу України” (2008), “Професор Іван Гоголев” (2009), “Науки про Землю в Одеському (Новоросійському) університеті” (2010), “Степи України” (2015), “Чорноземи масивів зрошення Одещини” (2016), “Географо-генетичні особливості ґрунтоутворення на острові Зміїний” (2017).

Сьогодні ґрунтознавці Одеського університету співпрацюють з науковцями різних навчальних закладів та профільних установ України та інших держав. Особливо плідною є співпраця кафедр ґрунтознавства і географії ґрунтів Одеського та Львівського національних університетів. У результаті співпраці з колегами кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Львівського університету під керівництвом професора С. Позняка видані навчальні посібники та монографії “Картографування ґрунтового покриву”, “Чинники ґрунтоутворення”, “Фтор у чорноземах Південного Заходу України”, “Професор Іван Гоголев”.

Отже, ґрунтово-географічні дослідження на всіх етапах розвитку в Одеському університеті були глибокими і різнобічними, викладання основ ґрунтознавства започатковано ще до заснування університету – в Рішельєвському лицей І. Палімпсестовим. Завдяки діяльності Д. Абашева, А. Бичихіна, С. Щусева ґрунтознавство стало самостійною навчальною дисципліною.

Новий етап у розвитку ґрунтознавства і ґрунтово-географічних досліджень як в Одеському (Новоросійському) університеті зокрема, так і на території нинішнього Півдня України розпочався на початку ХХ ст. і пов'язаний з науковими дослідженнями О. Набоких і Г. Танфільєва. В результаті виконаних ними робіт і досліджень створені ґрунтові карти Харківської, Подільської і Херсонської губерній, засновано перший ґрунтовий музей, розроблено класифікацію чорноземів, здійснено фізико-географічне районування території сучасної Одеської області.

Завдяки наполегливій праці науковців кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Одеський університет у другій половині ХХ ст. став одним із визнаних центрів українського ґрунтознавства. Професор І. Гоголев створив наукову школу, в якій вирости доктори наук: Р. Баєр, Є. Красеха, С. Позняк, В. Михайлюк, А. Кривульченко, І. Волошин; кандидати наук – Я. Біланчин, З. Проскура, Г. Сухорукова, О. Грибський, Пранеш Кумар Саха, Т. Хохленко, П. Жанталай, М. Тортик, В. Тригуб, А. Буяновський, І. Леонідова, Н. Попельницька, О. Ходос. Представники Одеської наукової школи сьогодні продовжують втілювати ідеї свого наставника у життя в наукових центрах і вищих навчальних закладах України та зарубіжжя. Поряд із вже розвиненими напрямками досліджень – ґрунтово-меліоративним, морфолого-генетичним, ґрунтово-картографічним, ландшафтно-геохімічним, ґрунтово-екологічним та ґрунтово-моніторинговими, успішно розвиваються і нові напрями – екофілософський, історичний, медико-географічний, дослідження ініціального ґрунтоутворення та ландшафтно-геохімічних особливостей території острова Зміїний та узбереж лиманів, ґрунтів і земель міських і приміських територій. До проведення наукових досліджень традиційно залучають студентів і аспірантів кафедри.

Отримані результати в навчальній, методичній, науково-дослідній роботі науковців університету кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів (з 2017 р. – кафедра України, ґрунтознавства і земельного кадастру) є важливою передумовою подальшого розвитку, поглиблення теоретичних і прикладних основ ґрунтознавчої науки. Одним із важливих завдань на сучасному етапі є розробка наукових основ і практичних рекомендацій стосовно раціонального використання, підвищення родючості та охорони ґрунтів і ґрунтового покриву як регіону, так і держави загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амброз Ю. О., Біланчин Я. М. Розвиток геолого-географічних наук в Одеському університеті (1865–2000). Історія Одеського університету (1865–2000). Одеса : Астропринт. 2000. С. 19–20, 126–129, 172–173.
2. Белозеров С. Т. Гавриил Иванович Танфильев. Москва : Гос. изд-во с-х. литературы, 1949. 44 с.
3. Біланчин Я. М. Ґрунтознавство в Одеському університеті (історико-аналітичний нарис). Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2005. Т. 10. Вип. 6. С. 5–9.
4. Біланчин Я. М. Ґрунтознавство в Одеському університеті: короткий часопис, науково-практична проблематика. Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2012. Т. 15. Вип. 5. С. 40–46.

5. Біланчин Я. М. Иригація та чорноземи масивів зрошення Півдня України та Одешини на вході у III тисячоліття. Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2011. Т. 16. Вип. 1. С. 123–132.
6. Біланчин Я. М. Кафедрі ґрунтознавства і географії ґрунтів Одеського національного університету – 50! Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2017. Т. 22. Вип. 1 (30). С. 75–85.
7. Бракін С. С., Міценко Г. П., Смирнов О. М. Ґрунтознавство. Історія Одеського університету за 100 років. Київ : Вид-во Київ. ун-ту. 1968. С. 196–198.
8. Бракін С. С., Челядник П. Т. Деякі питання ґрунтово-ерозійних досліджень // Землеробство. 1968. Вип. 15. С. 115–126.
9. Бычихинъ А. А. Предмет и задачи университетской агрономии // Записки Императорскаго Новороссійскаго университета. 1901. Т. 83. С. 17–36.
10. Красеха С. Н. Ґрунтово-географічні дослідження в Одеському університеті (до 45-річчя заснування кафедри ґрунтознавства і географії грантів). Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2012. Т. 17. Вип. 2 (15). С. 13–30.
11. Михайлюк В. И. А. И. Набоких – теоретик и организатор почвоведения в Украине. Ґрунтознавство. 2003. Т. 4. № 1–2. С. 95–101.
12. Набоких А. И. Об учреждении почвенного музея в Одессе // Отд. оттиски из “Южн. Мелиорац. бюллетеня”. Одесса. 1911. № 19–20. 7 с.
13. Тригуб В. І., Попельницька Н. О. Ґрунтово-географічні дослідження в Імператорському Новоросійському університеті. Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2014. Т. 19. Вип. 2 (21). С. 166–174.
14. Попельницька Н. О., Тригуб В. І. Розвиток ґрунтово-географічних досліджень в Одеському університеті (1933-2015 рр.). Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Географ. та геол. науки. 2015. Т. 20. Вип. 2 (23). С. 132–144.
15. Тригуб В. І., Попельницька Н. О. Г. І. Танфільєв та Одеська школа ґрунтознавства. Україна: географія цілей та можливостей: зб. наук. праць. відп. ред. Є. М. Цвелих. Ніжин : Лисенко М. М. 2012. Т. 1. С. 332– 336.
16. Щусевъ С. В. О необходимости расширения преподавания агрономии в университетахъ. Записки Императорскаго Новороссійскаго университета. 1903. Т. 90. С. 215–220.

REFERENCES

1. Ambroz, Yu. O. (2000). Rozvytok geologo-geografichnykh nauk v Odeskomu universyteti (1865-2000). In *Istoriya Odeskogo universytetu (1865-2000)*. Odesa, Astroprint 19-20, 126-129, 172–173 (in Ukrainian).
2. Belozеров, S. T. (1949). *Gavriil Ivanovich Tanfi lev*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stv osel'skoho zjajstvennoj literatury. 44 s. (in Russian).
3. Bilanchyn, Ya. M. (2005). Soil science in Odessa national university (historical and analytical essay). *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 10 (6), 5–9 (in Ukrainian).
4. Bilanchyn, Ya. M. (2012). Soil science in Odessa national university: short review. Scientific and practical problematic, perspectives. *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 15 (5), 40–46 (in Ukrainian).
5. Bilanchyn, Ya. M. (2011). Irrigation and soils irrigated areas of southern Ukraine and Odessa region at the input of the third millennium. *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 16 (1), 123–132 (in Ukrainian).

6. Bilanchyn, Ya. M. (2017). Department of Soil Science and Ground Geography of the Odessa National University – 50! *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 17, 8–11 (in Ukrainian).
7. Brakin, S. S., Mishchenko, G. P., & Smirnov, O. M. (1968). *Gruntoznavstvo. Istoriya Odeskogo universytetu za 100 rokiv*, Kiev, 196–198 (in Ukrainian).
8. Brakin, S. S., & Chelyadnyk P. T. (1968). Deyaki pytannya gruntovo-eroziynykh doslidzen. *Zemlerobstvo*, 15, 115–126 (in Ukrainian).
9. Bychikhin, A. A. (1901). Predmet i zadachi universitetskoy agronomii. *Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta*, 83, 17–36 (in Russian).
10. Krasekha, E. N. (2012). Soil-geographical researches at the Odessa University (to the 45 anniversary of the department of soil science and geography of soils). *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 17 (2(15)), 13–30 (in Ukrainian).
11. Mykhaylyuk, V. I. (2003). A. I. Nabokikh is a theorist and organizer of soil science in Ukraine. *Soil Science*. 4 (1-2), 95–101 (in Russian).
12. Nabokikh, A. I. (1911). *Ob uchrezhdenii pochvennogo muzeya v Odese*. Otdelnye ottiski iz Yuzhnogo Melioratsyonnogo byulletenya. Odesa, 19–20. 7 s. (in Russian).
13. Trigub, V. I. & Popelnitska, N. A. (2014). Soil-geographical researches at the Imperialuniversity of Novorossiya. *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 19 (2(21)), 166–174 (in Ukrainian).
14. Popelnitska, N. A. & Trigub, V. I. (2015). Development of soil-geographical researches at the Odessa University (1933–2015 years). *Odesa National University Herald. Series Geographic and Geological*, 20 (2(23)), 132–144 (in Ukrainian).
15. Trigub, V. I. & Popelnitska, N. A. (2012). G. I. Tanfi lev ta Odeska shkola gruntoznavstva. In E. Cvelih (Ed.). *Ukraina: geografi ya tsiley ta mozhylostey* Nizhin, FOP “Lisenko M. M.” 332–336 (in Ukrainian).
16. Shchusev, S. V. (1903). O neobkhodimosti rasshyreniya prepodavaniya agronomii univversitetakh. *Zapiski Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta*, 90, 215–220 (in Russian).

Стаття: надійшла до редакції 09.10. 2017
доопрацьована 15.11. 2017
прийнята до друку 15.12. 2017

SOIL SCIENCE AT THE ODESA UNIVERSITY: FROM FOUNDATION TO THE PRESENT

Valentine Trigub, Yaroslav Bilanchin, Nataliia Popelnytska

*I.I. Mechnikov National University of Odesa,
Dvoryanskaya St., 2, UA – 65082 Odesa, Ukraine,
e-mail: grunt.ggf@onu.edu.ua*

The archives and published works are generalized concerning the formation and development of soil science research at the Odesa University. The fundamental scientific directions of soil science research and the achievements of educational and research activity by university scientists from foundation to the present are highlighted. The contribution of I. Palimpsetov, D. Abashev, A. Bichyinin, S. Shchusev, O. Nabokikh, G. Tanfilev to the development of soil science as independent science is considered. The role of scientific researches of the Department of Soil Science and Soil Geography under direction of I. Gogolev is highlighted. Also there was made the analysis of the geochemical and landscape, soil and mapping, morphogenetic, soil and environmental trends and monitoring studies, conducted under the direction of Professor I. Gogolev, and soil and erosion direction, led by docent S. Brakin and Professor G. Shvebs. The modern directions of research of the Department of Soil Science and Soil Geography are described. Along with already developed areas of research – soil-reclamation, morphological and ecological and monitoring studies, new directions are being developed – eco-philosophical, historical, medical and geographical research of initial and chernozems soil formation and landscape and geochemical features Zmssny Island and coasts of estuaries, soils and lands of urban and suburban areas. The theoretical and practical significance of the conducted researches for modern scientific soil science is established.

Key words: Odesa University, soil researches, scientific and educational achievement.s